

طرح پیشنهادی ایجاد نظام امانت بین کتابخانه‌های دانشگاهی دانشگاه آزاد اسلامی

دکتر محمدرحیم رسولی آزاد*

چکیده: این پژوهش با هدف پیشنهاد «ایجاد نظام امانت بین کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی در سراسر کشور» به انجام رسیده است. در این پژوهش وضع موجود ۸۴ کتابخانه مرکزی واحدهای جامع و بسیار بزرگ دانشگاه آزاد اسلامی به شیوه پیمایشی با استفاده از پرسش‌نامه در زمینه استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی، امکانات و تجهیزات موجود آنها در زمینه کامپیوتر، ارتباطات و شبکه، بررسی و سپس به امکان‌سنجی و نیازسنجی طرح پیشنهادی از دیدگاه مدیران کتابخانه‌ها پرداخته شده است. بر اساس نتایج پژوهش، کتابخانه‌ها از دیدگاه سازمان و مدیریت دارای کمبودهایی هستند، بودجه سالانه کتابخانه‌ها دارای نرخ مشخصی نیست. در حدود ۹۹٪ از کتابخانه‌ها به امکانات شبکه داخلی (LAN) مجهز هستند و حدود ۹۵٪ از آنها نیز امکان اتصال به شبکه جهانی اینترنت را دارند. در بررسی وجود زمینه‌های مختلف همکاری بین کتابخانه‌ای، نتایج نشان می‌دهد که ۵۴/۲٪ از کتابخانه‌ها با برخی کتابخانه‌های دیگر همکاری‌هایی داشته‌اند و بیشترین نوع همکاری بین آنها در زمینه امانت بین کتابخانه‌ای (۴۸/۶٪) بوده است. از نظر مدیران، نبود دیدگاه‌های کارآمد مدیریتی، فقدان فهرستگان جامع دانشگاه آزاد، نبود یک شبکه جامع اطلاع‌رسانی، احتمال مفقود شدن و آسیب دیدن منابع، کمبود بودجه، تجهیزات کامپیوتری، ارتباطی و شبکه‌ای، کمبود نیروی متخصص، فقدان قوانین و برنامه‌ریزی و عدم همکاری سایر کتابخانه‌ها از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در عدم وجود یک نظام امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه آزاد اسلامی مطرح شده است.

واژه‌های کلیدی: کتابخانه‌ها، دانشگاه آزاد اسلامی، امانت بین کتابخانه‌ای، استانداردهای کتابخانه‌ای

مقدمه

با رشد روزافزون اطلاعات و انتشارات در زمینه‌های مختلف در دنیا، کتابخانه‌ها با انبوهی از مدارک و منابع تولید شده و روزآمد مواجه گردیده‌اند که به دلیل محدودیت‌هایی مانند منابع مالی و فضای فیزیکی، کمبود نیروی انسانی متخصص و غیره امکان تهیه همه آنها وجود ندارد. از سوی

* دانش‌آموخته دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی از دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

دیگر نیازهای اطلاعاتی مراجعان برای دسترسی به منابع سبب گردیده که کتابخانه‌ها برای تهیه این مواد و در اختیار قرار دادن آنها، راهکارهایی را برای حل این مشکلات طراحی و به مرحله اجرا درآورند. یکی از کارآمدترین این راهکارها «اشتراک منابع»^۱ از طریق «امانت بین کتابخانه‌ای»^۲ است که از این طریق کتابخانه‌ها می‌توانند نیازهای اطلاعاتی اعضا و مراجعان خود را به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از طریق مجموعه منابع سایر کتابخانه‌ها فراهم سازند.

به هر حال امروزه نه تنها کتاب و رسانه‌های ارتباطی دیگر، بلکه تخصص کارکنان، امکانات فنی و فیزیکی، نظام‌ها و شبکه‌های اطلاع‌رسانی نیز در زمره منابع کتابخانه‌ای هستند و می‌توان آنها را به اشتراک گذاشت. بدین شکل اگر اشتراک منابع، جنبه‌ای از گرایش کنونی به سوی ارائه خدماتی باشد که در آن کاربر کتابخانه به‌عنوان محور قرار داشته باشد باید قبل از راه‌اندازی و اجرای چنین طرحی، ابتدا نیازهای مراجعان، خدماتی که قرار است ارائه شود و سطوح کمی و کیفی آنها مورد بررسی قرار گیرند.

«ایفلا»^۳ (فدراسیون بین‌المللی انجمن‌های کتابداری) امانت بین کتابخانه‌ای را چنین تعریف کرده است: «فرآیندی است که یک کتابخانه، منابع اطلاعاتی مورد نیاز مراجعان خود را از کتابخانه‌ای دیگر دریافت می‌کند، که آن مدرک در کتابخانه درخواست‌کننده وجود ندارد. منابع اطلاعاتی درخواست شده به‌طور موقت امانت گرفته می‌شود و یا به‌صورت چاپی یا رایانه‌ای نسخه‌برداری می‌گردد» (محسنی، ۱۳۸۲).

کتابخانه‌های دانشگاهی در این قرن نقش بسیار اساسی در توسعه سیستم‌های امانت بین کتابخانه‌ای دارند. با رشد نظام‌های ماشینی طرح‌های امانت بین کتابخانه‌ای نیز در دنیا از رشد قابل ملاحظه‌ای برخوردار گردیدند. در ایران نیز حرکت‌های پراکنده‌ای در این خصوص انجام شده، ولی این همکاری‌ها چندان تأثیری در رفع نیازهای دانشجویان و استادان دانشگاه‌ها نداشته است.

در رابطه با امانت بین کتابخانه‌ای و اشتراک منابع، پژوهش‌های متعددی در داخل و خارج از کشور انجام گرفته است که برآمد نتایج آنها حاکی از کارآمدی و لزوم اجرای چنین طرح‌هایی در سیستم‌های مشابه است که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود.

نشاط (۱۳۷۵) در پژوهشی به شیوه پیمایشی همکاری بین کتابخانه‌های دانشگاهی و مراکز تخصصی در ایران را بررسی نمود. بر اساس نتایج فقط ۲۸٪ از کتابخانه‌ها با یکدیگر همکاری و

1- Resource Sharing

2- Inter Library Loan (ILL)

3- IFLA (International Federation of Library Associations)

مبادله اطلاعاتی دارند. استفاده از فناوری‌های نو در کتابخانه‌ها در اقلیت ناچیزی قرار دارد. بیش از نیمی از کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی ایران از نبود روش‌های سریع دستیابی به منابع، فهرست‌های مشترک روزآمد، تخصص کافی در بین مدیران، امکانات و تجهیزات بی‌بهره‌اند. برای رفع این مشکلات، برقراری امکانات گسترش همکاری در زمینه سفارش و گردآوری مشترک مواد، تهیه و روزآمد کردن فهرست مشترک منابع، افزایش بودجه کتابخانه‌ها، حذف بوروکراسی اداری و ایجاد شبکه اطلاعات پیشنهاد شده است.

هدایی (۱۳۷۶) در پژوهشی با عنوان طرح سازمان متمرکز تأمین مواد و خدمات کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی (پیشنهاد تأسیس معاونت امور کتابخانه‌ها) به بررسی شرایط کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی پرداخت. نتایج تحقیق نشان داد که کتابخانه‌های این دانشگاه به لحاظ مجموعه، نیروی انسانی، خدمات فنی و خدمات اطلاع‌رسانی ضعیف هستند. وی یکی از راه‌های رفع این کمبودها را ایجاد نظامی جدید و متمرکز برای تأمین مواد و خدمات کتابخانه‌ای این دانشگاه دانسته است. او چهار وظیفه اصلی این نظام در ارتباط با کتابخانه‌ها را: سنجش نیازهای مواد اطلاعاتی؛ تأمین و سازماندهی کتب و نشریات و ایجاد فهرستگانی از آنها؛ تأمین و تربیت نیروی انسانی؛ ایجاد شبکه اطلاع‌رسانی و ارتباطات میان کتابخانه‌ها دانسته است.

حیدری (۱۳۸۳) خدمات تحویل مدرک و امانت بین کتابخانه‌ای در ایران را در پژوهشی بررسی نمود و نتایج پژوهش وی نشان داد که کتابخانه‌های ایران بیشتر از خدمات تحویل مدرک مراکز خارج از کشور استفاده می‌کنند. بیشترین منابع خارجی توسط مرکز تأمین مدارک کتابخانه ملی بریتانیا فراهم گردیده است. در این میان مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران بیشترین حجم نیازهای اطلاعاتی کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی داخلی را تهیه و تدارک دیده است. مهم‌ترین عوامل مؤثر بر فرایند امانت بین کتابخانه‌ای و تحویل مدرک مشکلات بودجه، نبود همکاری و هماهنگی، فقدان زیرساخت‌ها، و تأخیر در ارسال مدارک مورد نیاز کتابخانه‌ها بوده است.

امین‌پور (۱۳۸۴) در پژوهشی امانت بین کتابخانه‌ای را در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور مورد بررسی قرار داد. نتایج نشان داد که عوامل مرتبط با فناوری مهم‌ترین عوامل مؤثر بر امانت بین کتابخانه‌ای بوده و عوامل سازمانی در رتبه دوم قرار دارند. عوامل انسانی و عوامل اقتصادی به ترتیب سومین و چهارمین دسته از عوامل مؤثر بر امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور بودند. وی پیشنهاد کرد که با تجهیز کتابخانه‌های دانشگاهی علوم پزشکی به تجهیزات نوین فناوری، کاهش بوروکراسی اداری، آموزش کارکنان در تمامی سطوح و نیز

اختصاص بودجه‌های متناسب با نوع کتابخانه و مراجعان آنها، کمیت و کیفیت ارائه خدمات افزایش یابد و زمینه مساعدی برای اجرای امانت بین کتابخانه‌ای در این کتابخانه‌ها فراهم شود.

ابراهیم^۱ (۱۹۹۳) پس از بررسی وضعیت امانت بین کتابخانه‌ای در کشورهای حوزه خلیج فارس بیان می‌کند که در حال حاضر به دلیل فقدان حضور نیروهای متخصص در زمینه کتابداری و اطلاع‌رسانی به عنوان مدیران کارآمد در کتابخانه‌ها و با تأکید بر عدم وجود فهرست‌های مشترک از موجودی کتابخانه‌های عضو وضعیت همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای در این کشورها را نامطلوب برشمرده است. وی برای رفع مشکل اختصاص واحدی به نام امانت بین کتابخانه‌ای در هر یک از کتابخانه‌های عضو و وجود ساز و کار مناسب برای تحویل مدارک را از ضروریات اجرای نظام امانت بین کتابخانه‌ای در کشورهای حوزه خلیج فارس دانسته است.

صدیقی^۲ (۱۹۹۵) پژوهشی را با عنوان «طرح پیشنهادی برای ایجاد سیستم امانت بین کتابخانه‌ای میان ۷ کتابخانه دانشگاهی در عربستان سعودی» به روش پیمایشی توصیفی انجام داد. وی ضمن بررسی این کتابخانه‌ها دریافت که نبود خط‌مشی مشخص برای مجموعه‌سازی؛ کمبود منابع و بودجه؛ فقدان کتابداران متخصص؛ نبود دیدگاه مدیریتی برای ایجاد همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای؛ فقدان ابزارهای فنی لازم مانند فهرست مشترک و یا فهرستگان و نیز نبود ابزارهای مرتبط با فناوری‌های نو برای اجرای سیستم امانت بین کتابخانه‌ای مهم‌ترین عوامل مؤثر در نابسامانی موجود است. وی تأکید نموده که تعیین خط‌مشی مدون به صورت مشترک برای ساخت مجموعه این کتابخانه‌ها، تخصیص بودجه مورد نیاز و تدارک یک فهرستگان جامع زمینه مساعدی برای اجرای سیستم امانت بین کتابخانه‌ای فراهم خواهد کرد.

گوئررو^۳ (۱۹۹۵) با بررسی وضعیت و شرایط امانت بین کتابخانه‌ای در آمریکای لاتین در پژوهشی که به شیوه پیمایشی توصیفی انجام گردید، عوامل مؤثر بر شرایط فعلی را به مشکلات مربوط به بودجه، مدیریت غیرمتخصص در کتابخانه‌ها، فقدان دیدگاه مدیریتی درباره امانت منابع بین کتابخانه‌ها، نبود ابزارهای کارآمد کتابشناختی، و غیره مربوط دانست. او برای بهبود شرایط نظام‌های امانت بین کتابخانه‌ای در کشورهای آمریکای لاتین پیشنهاد کرد تا فهرست‌های مشترک روزآمد از منابع موجود کتابخانه‌ها تدارک دیده شوند؛ در هر کشوری یک مرکز ملی برای

1- Ibrahim
3- Guerrero

2- Siddiqui

نظارت بر امانت بین کتابخانه‌ای تأسیس گردد؛ و برای مدیران کتابخانه‌ها همایش‌ها و دوره‌های آموزشی کاربردی برگزار شود.

پراوز^۱ (۲۰۰۰) در پژوهشی با عنوان «گرایش‌های اخیر در امانت بین کتابخانه‌ای و تحویل مدرک در انگلستان» به بررسی شرایط و وضعیت امانت بین کتابخانه‌ای و تحویل مدرک پرداخته است. وی با اشاره به شرایط موجود به چهار گرایش که به تازگی در این حوزه مطرح شده‌اند توجه بیشتری نشان می‌دهد. این چهار جنبه عبارت است از: امانت بین کتابخانه‌ای بین‌المللی، رشد ابزارهای دستیابی به منابع به‌ویژه دسترسی پیوسته به متن کامل مقالات، مسائل مربوط به امانت تک‌نگاشت‌ها و دگرگونی به سمت تحویل مدارک از طریق شبکه‌های پیوسته.

نولتینگ^۲ (۲۰۰۱) با بررسی موانع همکاری بین کتابخانه‌ها در آمریکا، آنها را به پنج دسته کلی تقسیم کرد که عبارتند از: موانع روان‌شناختی، نبود اطلاعات و تجربه، موانع تاریخی و فرهنگی، موانع فیزیکی و جغرافیایی و همچنین موانع قانونی و اجرایی. نتایج این پژوهش حاکی از آن بود که امانت بین کتابخانه‌ای در ایالات متحده سابقه‌ای طولانی دارد و تجربیات گذشته نشان می‌دهد که موانع ناشی از عوامل انسانی و سوء مدیریت، کمبود تجهیزات مرتبط با فناوری‌های جدید، از مهم‌ترین موانع در مسیر اجرای چنین طرح‌هایی هستند. وی تأکید می‌نماید که هماهنگی؛ برنامه‌ریزی؛ مدیریت صحیح و استفاده از فناوری‌های نوین می‌تواند به رفع موانع موجود کمک کند.

ادثوگان^۳ (۲۰۰۷) در پژوهشی به بررسی مسائل، مشکلات و چشم‌انداز آتی اشتراک منابع در کتابخانه‌های دانشگاهی پرداخته است. وی معتقد است در هزاره سوم که اقتصاد توسط دانش واپس‌زده خواهد شد و تحت تأثیر آن خواهد بود، دانشگاه‌ها بایستی با پرورش نخبگان و نیروی انسانی متخصص در کنار مهارت و یادگیری مستمر به تولید کارهای علمی قوی و با کیفیت و قابل تطبیق با توسعه اجتماعی پردازند. او با اجرای این پژوهش دریافت که نقاط ضعف کتابخانه‌ها در این مسیر عبارت است از نبود بودجه کافی، کمبود نیروی متخصص و نیز مشکلات مدیریتی و نیز برخی عوامل موقعیتی و محیطی که بر این نقاط ضعف افزوده گردیده است. او با پیشنهاد شبکه اشتراک منابع «کائولا»^۴ که با استفاده از ابزارهای کتابشناختی، فراهم‌آوری تعاونی، فهرست‌نویسی تعاونی و با تأکید بر امکانات تکنولوژیکی جدید مانند شبکه‌های کامپیوتری و جهانی، خدمات

1- Prowse

2- Nolting

3- Adeogun

4- CAULA (Consortium of Adventist University Libraries in Africa)

اشتراک منابع و تحویل مدرک را پشتیبانی خواهد نمود، تنها راه حل مشکلات کتابخانه‌ها دانسته است.

هزاره سوم همراه با پدیده جهانی شدن، تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات و ... فرصت‌ها و چالش‌های متعددی را برای کشورها رقم زده است. در دنیای امروز علوم و تولیدات علمی بیش از منابع طبیعی ارزشمند و یا هم وزن آن است که در این وضعیت دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، یکی از ارکان اساسی اشاعه و تولید علم محسوب می‌گردند. دانشگاه معظم آزاد اسلامی نیز یکی از ارکان اساسی آموزش و پژوهش در کشور ماست که بیش از نیمی از دانشجویان کل کشور را تحت پوشش دارد و با عنایت به جایگاه ویژه این مجموعه عظیم، لزوم ایجاد سیستم‌های همکاری و امانت بین کتابخانه‌ای با هدف توسعه، تولید و اشاعه علوم در آن ضروری به نظر می‌رسد.

مأموریت اصلی کتابخانه‌ها، فراهم آوردن امکان دسترسی به اطلاعات سازمان یافته برای توسعه دانش است. کتابخانه‌های دانشگاهی دانشگاه آزاد اسلامی نیز در راستای همین هدف حرکت می‌نمایند. اما هیچ کتابخانه‌ای نمی‌تواند در پاسخگویی به نیازهای افراد زیر پوشش خود تنها به منابع اتکا کند که خود در اختیار دارد. در اینجا با توجه به وسعت دانشگاه آزاد اسلامی و کثرت واحدهای دانشگاهی آن در سراسر کشور، لازم است طرحی ارائه گردد که به شکلی جامع بتواند نیازهای اطلاعاتی جامعه استفاده کننده از خدمات کتابخانه‌های این دانشگاه را پاسخگو باشد. هدف اصلی این طرح که در سطح واحدهای جامع و بسیار بزرگ به اجرا درخواهد آمد، ایجاد زمینه‌ها و ارائه خدمات دستیابی به اطلاعات برای اعضای هیأت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی در کتابخانه‌های تحت پوشش طرح خواهد بود و بواسطه آن، کتابخانه‌های دانشگاهی در صورت نیاز می‌توانند موادی را که خود فاقد آن هستند از کتابخانه‌های دیگر عضو طرح به امانت بگیرند و یا از آن نسخه برداری کنند.

اجرای این سیستم برای دانشگاه آزاد اسلامی مستلزم همکاری همه‌جانبه یکایک کتابخانه‌هایی است که در آن مشارکت خواهند داشت. بر اساس بررسی‌های انجام شده تاکنون هیچ کوشش مؤثری برای اجرا و توسعه چنین نظامی در سطح دانشگاه آزاد اسلامی صورت نگرفته است و نیاز به چنین سیستمی بسیار احساس می‌گردد که بتواند پاسخگوی نیازهای کاربران کتابخانه‌ها در حال حاضر و آینده باشد.

نظام امانت بین کتابخانه‌ها یک طرح ملی و اختصاصی برای دانشگاه آزاد اسلامی تلقی می‌گردد که جامعه استفاده کنندگان آن اساتید واحدهای دانشگاهی و مراکز آموزشی وابسته به دانشگاه،

پژوهشگران و دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی خواهند بود. اجرای این طرح به نوعی سبب ایجاد ارتباط، یکپارچگی و همکاری کتابخانه‌های عضو طرح نیز خواهد شد. «چشم‌انداز ایران در افق ۱۴۰۴ شمسی، بر جایگاه اول علمی، اقتصادی و فناوری ایران تأکید می‌کند و تحقق این چشم‌انداز در گرو پویایی دانشگاه‌ها است تا با برنامه‌ریزی و تأکید بر اهداف از پیش تعیین شده، به آن نائل شویم» (دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۸۴).

این پژوهش در راستای اهداف کلان دانشگاه آزاد اسلامی و نیز با توجه به شرایط و مقتضیات زمان حاضر، یک سیستم کارآمد و جامع امانت بین کتابخانه‌ای را پیشنهاد می‌نماید که با اجرای آن بتوان ضمن رفع تمامی نیازهای اطلاعاتی جامعه استفاده‌کنندگان از خدمات کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی و تسریع در ارائه خدمات با کیفیت و کمیت لازم، در زمینه همکاری بین کتابخانه‌ها به ویژه امانت بین کتابخانه‌ای نیز نقش مؤثری را ایفا نمود.

ضرورت دسترسی و تدارک منابع اطلاعاتی روزآمد و مناسب برای اعضای هیأت علمی، پژوهشگران و دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی و توجه به نیازهای اطلاعاتی آنان از سوی کتابخانه‌ها از یک سو، و نیز توجه به محدودیت‌های متعدد از قبیل بودجه، فضای نگهداری منابع، نیروی انسانی، تجهیزات و ...، که امروزه در مسیر ارائه خدمات کتابخانه‌ای پیش روی کتابخانه‌ها قرار دارند از سوی دیگر، سبب گردیده تا ضرورت اجرای پژوهش‌هایی از این دست مهم جلوه نماید. با اجرای این سیستم در کتابخانه‌های دانشگاهی آزاد اسلامی و با مشارکت در این مهم، ضمن کسب جایگاهی ویژه در عرصه نظام ملی اطلاع‌رسانی کشور؛ دسترس‌پذیر ساختن کلیه منابع موجود در مجموعه کتابخانه‌های دانشگاهی آزاد اسلامی به صورت ملی؛ صرفه‌جویی در کلیه هزینه‌های کتابخانه‌ها اعم از مجموعه‌سازی، تجهیزات و نیروی انسانی و نیز کاهش هزینه‌های ثابت و جاری کتابخانه‌ها و مهم‌تر از آن صرفه‌جویی در هزینه فرصت‌ها و به کارگیری امکانات موجود کتابخانه‌ها به صورت اشتراکی؛ ارائه الگوهای کاربردی برای فعالیت‌های اشتراکی در کتابخانه‌ها؛ تشکیل مرکز اطلاعات و مدارک علمی دانشگاه آزاد؛ ایجاد فهرستگان ملی دانشگاه آزاد اسلامی نیز مورد انتظار است.

این پژوهش سعی دارد در راستای موضوع پژوهش و اهداف اصلی و جنبی آن به سؤالات

اساسی زیر پاسخ دهد:

- ۱- وضعیت سازمان و مدیریت کتابخانه‌های مرکزی واحدهای جامع و بسیار بزرگ دانشگاه آزاد اسلامی چگونه است؟
- ۲- وضعیت بودجه و میزان آن در کتابخانه‌های مرکزی واحدهای جامع و بسیار بزرگ دانشگاه آزاد اسلامی چگونه است؟
- ۳- وضعیت نیروی انسانی شاغل در کتابخانه‌های مرکزی واحدهای جامع و بسیار بزرگ دانشگاه آزاد اسلامی چگونه است؟
- ۴- وضعیت منابع موجود در مجموعه‌های کتابخانه‌های مرکزی واحدهای جامع و بسیار بزرگ دانشگاه آزاد اسلامی به لحاظ نوع و تعداد چگونه است؟
- ۵- وضعیت سازماندهی منابع در کتابخانه‌های مرکزی واحدهای جامع و بسیار بزرگ دانشگاه آزاد اسلامی چگونه است؟
- ۶- وضعیت امکانات و تجهیزات کامپیوتری و ارتباطی کتابخانه‌های مرکزی واحدهای جامع و بسیار بزرگ دانشگاه آزاد اسلامی چگونه است؟
- ۷- وضعیت موجود کتابخانه‌های مرکزی واحدهای جامع و بسیار بزرگ دانشگاه آزاد اسلامی در زمینه همکاری‌های بین کتابخانه‌ای و امکانات مورد نیاز برای ایجاد آن چگونه است؟
- ۸- اساسی‌ترین موانع در مسیر ایجاد نظام امانت بین کتابخانه‌ها در دانشگاه آزاد اسلامی چیست؟

روش

این پژوهش از نوع کاربردی است که به روش پیمایشی - توصیفی انجام گرفته است.

جامعه‌ی آماری

جامعه‌ی پژوهش شامل کتابخانه‌های مرکزی واحدهای جامع و بسیار بزرگ دانشگاه آزاد اسلامی است. تعداد این واحدها در مناطق دوازده‌گانه مجموعاً ۸۴ واحد دانشگاهی می‌باشد. تجربیات سایرین نشان داده است که اگر سیستم‌های اشتراک منابع و امانت بین کتابخانه‌ای برای مؤسساتی با ساختار یکسان و هم‌جنس اجرا شوند، موفقیت‌آمیز خواهند بود (نشاط، ۱۳۷۹).

ابزار پژوهش

برای گردآوری داده‌های مورد نیاز این پژوهش از پرسش‌نامه، مصاحبه و مراجعه حضوری استفاده گردیده است. پرسش‌نامه پژوهش با مراجعه به منابع و تحقیقات گذشته و پژوهش‌های مشابه با موضوع این تحقیق و نیز با تأکید بر پژوهش‌های انجام شده در حوزه کشورهای توسعه‌یافته (با توجه به طرح‌ها و تحقیقات انجام شده در ایالات متحده آمریکا)، طراحی شده است.

یافته‌ها

در این قسمت ضمن پاسخ به سؤالات اساسی پژوهش، یافته‌ها نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

پرسش اساسی ۱: وضعیت سازمان و مدیریت کتابخانه‌های مورد بررسی چگونه است؟

از مجموع ۷۲ کتابخانه مورد بررسی ۱۴ کتابخانه مربوط به واحدهای دانشگاهی جامع و ۵۸ کتابخانه مربوط به واحدهای بسیار بزرگ دانشگاهی بوده‌اند. در میان ۷۲ مدیر کتابخانه ۶۲/۵٪ دارای مدارک تحصیلی کتابداری و ۳۷/۵٪ مدارکی در سایر رشته‌های تحصیلی دارا می‌باشند. ۳ نفر از مدیران کتابخانه‌ها مدرک دکتری، ۳۰ نفر مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد، ۳۶ نفر دارای مدرک کارشناسی، ۲ نفر از مدیران دارای مدرک کاردانی و ۱ نفر دارای مدرک تحصیلی دیپلم هستند. بر مبنای استانداردها تنها ۲۶/۴٪ از این کتابخانه‌ها دارای مدیریت متخصص هستند. نتایج حاکی از آن است که در ۵۷ کتابخانه (۷۹/۲٪) خط‌مشی مدون و مکتوب برای مجموعه‌سازی وجود دارد که این امر در ساختار مجموعه و رضایت مراجعان آنها بسیار مؤثر است.

پرسش اساسی ۲: وضعیت بودجه و میزان آن در کتابخانه‌های مورد بررسی چگونه است؟

بر اساس یافته‌های پژوهش، برای خرید کتاب در ۲۰ کتابخانه (۲۷/۸٪) بین ۱۰۰ تا ۳۰۰ میلیون ریال؛ در ۳۱ کتابخانه (۴۳٪) بین ۳۰۱ تا ۵۰۰ میلیون ریال، در ۷ کتابخانه دیگر (۹/۷٪) از ۵۰۱ تا ۷۰۰ میلیون ریال؛ در ۳ کتابخانه (۴/۲٪) بین ۷۰۱ تا ۹۰۰ میلیون ریال؛ در ۳ کتابخانه (۴/۲٪) از ۹۰۱ تا ۱۱۰۰ میلیون ریال و در ۵ کتابخانه باقیمانده (۶/۹٪) بیش از ۱۱۰۰ میلیون ریال به صورت سالانه تخصیص یافته است.

بودجه خرید نشریات ادواری در کتابخانه‌های مورد نظر بین ۵ تا ۶۰۰ میلیون ریال در سال نوسان داشته است. برای فراهم‌آوری نشریات ادواری در ۳۵ کتابخانه (۴۸/۶٪) بودجه خرید سالانه رقمی بین ۵ تا ۵۰ میلیون ریال؛ در ۱۹ کتابخانه (۲۶/۴٪) بین ۵۱ تا ۱۰۰ میلیون ریال؛ در ۱ کتابخانه

(۱/۴٪) بین ۱۰۱ تا ۱۵۰ میلیون ریال؛ در ۵ کتابخانه دیگر (۶/۹٪) رقمی بین ۱۵۱ تا ۲۰۰ میلیون ریال؛ در ۱ کتابخانه (۱/۴٪) مبلغ ۲۰۱ تا ۲۵۰ ریال و در ۵ کتابخانه باقیمانده (۶/۹٪) بیش از ۲۵۰ میلیون ریال هزینه نموده‌اند. لازم به ذکر است واحد روده‌ن با ۵۵۰ میلیون ریال، بیشترین و واحد گرمسار با ۵ میلیون ریال، کمترین بودجه خرید نشریات ادواری را در سال ۱۳۸۶ داشته‌اند.

نتایج پژوهش در خصوص میزان بودجه خرید مواد دیداری- شنیداری حاکی از آن است که در ۶ کتابخانه (۸/۳٪)، رقم بودجه اختصاص یافته سالانه کمتر یا برابر ۱ میلیون ریال؛ در ۸ کتابخانه (۱۱/۱٪) مبلغ ۱۰ تا ۲۰ میلیون ریال؛ در ۲/۸٪ از کتابخانه‌ها این رقم بالغ بر ۲۱ تا ۳۰ میلیون ریال و در ۶ کتابخانه (۸/۳٪) بیش از ۳۰ میلیون ریال به این امر اختصاص داده‌اند. لازم به ذکر است واحد نجف‌آباد با ۵۰۰ میلیون ریال، بیشترین و واحد مرودشت با ۴۰۰ هزار ریال، کمترین بودجه خرید مواد دیداری- شنیداری را در سال ۱۳۸۶ به خود اختصاص داده‌اند.

بر اساس پاسخ‌ها، ۵۴ کتابخانه (۷۵٪) درصد افزایش سالانه بودجه خود را بین ۱۰٪ تا ۳۰٪، در ۶ کتابخانه (۸/۳٪) سالانه ۴۰ تا ۷۰٪ و همچنین در ۲ کتابخانه (۲/۸٪) سالانه ۸۰ تا ۱۰۰٪ افزایش بودجه اعلام شده است.

پرسش اساسی ۳: وضعیت نیروی انسانی شاغل در کتابخانه‌های مورد بررسی چگونه است؟

در ۷۲ کتابخانه پاسخ‌دهنده جمعاً ۶۲۲ نفر در بخش‌های مختلف به کار اشتغال دارند. از این تعداد ۳ نفر (۰/۵٪) دارای مدرک دکترای غیرکتابداری هستند. از مجموع ۶۳ کارشناس ارشد شاغل در کتابخانه‌ها، ۴۴ نفر (۷/۱٪) دارای مدرک کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌باشند. در مجموع ۴۳/۳٪ از کارکنان دارای مدرک کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی هستند. ۹۲ نفر از پرسنل دارای مدرک کاردانی هستند که از این تعداد ۵۲ نفر مدرک کاردانی کتابداری و اطلاع‌رسانی دارند. همچنین ۳۲ نفر از شاغلین دیپلمه هستند. در حال حاضر به‌طور متوسط در هر کتابخانه دانشگاهی ۹ نفر به کار مشغول هستند و هر کتابخانه با یک کمبود ۱۱ نفری در نیروی انسانی مواجه است. بیشترین تعداد نیروی انسانی مشغول به کار در واحد مشهد (۳۲ نفر) و کمترین در واحد دامغان (۲ نفر) هستند.

جدول ۱: توزیع فراوانی کارکنان کتابخانه‌ها بر حسب مدرک و رشته تحصیلی

رشته تحصیلی	کتابدار متخصص		کتابدار		کتابدار متخصص		جمع کل (نفر/ درصد)
	دارای مدرک کتابداری		غیرمتخصص دارای مدرک کامپیوتر		غیرمتخصص دارای مدرک دیگر		
	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	
دکتری	-	-	-	-	۰/۵	۳	۰/۵
کارشناسی ارشد	۷/۱	۴۴	-	-	۳/۱	۱۹	۱۰/۲
کارشناسی	۴۳/۴	۲۷۰	۲/۱	۱۳	۲۳/۹	۱۴۹	۶۹/۴
کاردانی	۸/۴	۵۲	۰/۳	۲	۶/۱	۳۸	۱۴/۸
دیپلم	-	-	-	-	۵/۱	۳۲	۵/۱
جمع	۵۸/۹	۳۶۶	۲/۴	۱۵	۳۸/۷	۲۴۱	۱۰۰

پرسش اساسی ۴: وضعیت منابع موجود در کتابخانه‌های مورد بررسی چگونه است؟ بر اساس نتایج به دست آمده در خصوص وضعیت منابع چاپی موجود در جامعه مورد بررسی، کتاب‌های فارسی با ۳/۹۱۵/۷۲۶ جلد، بیشترین منابع چاپی موجود در مجموعه ۷۲ کتابخانه هستند. تعداد کتاب‌های غیرفارسی موجود در این کتابخانه‌ها نیز مجموعاً ۷۱۴/۹۴۵ جلد است. مطابق استانداردها باید در هر واحد دانشگاهی هنگام تأسیس کتابخانه حداقل ۶۴۳۱۴ جلد کتاب وجود داشته باشد که بسیاری از واحدها با عدد پایه استاندارد فاصله دارند. به لحاظ تعداد منابع موجود در کتابخانه، واحد تهران مرکزی با ۳۴۴/۶۰۳ جلد انواع منابع، در رتبه اول و واحد علوم دارویی تهران با ۱۲۶۷۳ جلد در رتبه آخر قرار دارند.

جدول ۲: توزیع فراوانی تعداد منابع چاپی موجود در کتابخانه‌ها به تفکیک نوع منبع

نام منبع	فارسی	غیر فارسی	جمع کل
کتاب (جلد)	۳,۹۱۵,۷۲۶	۷۱۴,۹۴۵	۴,۶۳۰,۶۷۱
نشریات ادواری (عنوان)	۱۹,۸۸۰	۲۸۹۷	۲۲,۷۷۷
پایان‌نامه (جلد)	۱۸۱,۷۸۳	۱۵۲۲	۱۸۳,۳۰۵
گزارش‌های پژوهشی (جلد)	۷۶۹۰	۷۲	۷۷۶۲
نقشه (برگ)	۷۳۶	۶۷	۸۰۳
جمع کل	۴,۱۲۵,۸۱۵	۷۱۹,۵۰۳	۴,۸۴۵,۳۱۸

بر اساس یافته‌ها به ترتیب: کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، نشریات ادواری، گزارش‌های پژوهشی و نقشه‌ها بیش‌ترین و کم‌ترین تعداد را دارا می‌باشند. در یک جمع‌بندی تعداد منابع فارسی موجود (شامل چاپی و غیرچاپی) بالغ بر ۴,۱۲۵,۸۱۵ (جلد/عنوان/برگ) و منابع غیر فارسی ۷۱۹,۵۰۳ (جلد/عنوان/برگ) است.

توزیع فراوانی مواد غیرچاپی موجود در کتابخانه‌ها به ترتیب شامل CDها، کتاب‌های الکترونیکی، نشریات الکترونیکی، نوارهای صوتی و نوارهای ویدیویی می‌باشد. در مجموع، تعداد منابع غیر چاپی موجود در این کتابخانه‌ها ۳۹/۵۶۵ مورد است که با توجه به شرایط، با استانداردها فاصله بسیار دارد.

ارزیابی میزان کارآیی منابع موجود در کتابخانه‌های دانشگاهی با درجه جامع و بسیار بزرگ نشان می‌دهد که ۶۲ کتابخانه (۸۶/۱٪) میزان کفایت و کارآیی کتاب‌های درسی موجود در مخزن کتابخانه خود را برای مراجعان خود «بسیار زیاد و زیاد» ارزیابی نموده‌اند. همچنین میزان کارآیی منابع مرجع موجود در این کتابخانه‌ها برای پاسخگویی به مراجعان از نگاه ۵۷ کتابخانه (۷۹/۲٪) «بسیار زیاد و زیاد» کارآیی دارند. ۴۴ کتابخانه (۶۱/۱٪) میزان کفایت منابع پژوهشی خود را «بسیار زیاد و زیاد»، ارزیابی نموده‌اند. به لحاظ کاستی‌های موجود در مورد مواد دیداری - شنیداری ۴۱ کتابخانه (۵۶/۹٪) گزینه «کم و بسیار کم» را انتخاب نموده‌اند. بیشترین کارآیی منابع در کتابخانه‌ها مربوط به کتاب‌های درسی و کمترین کارآیی مربوط به مواد دیداری - شنیداری است.

جدول ۳: توزیع فراوانی نظرات مدیران کتابخانه‌ها در ارزیابی میزان کارآیی مجموعه در رفع نیازهای مراجعان

میزان کارآیی	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم
نوع مجموعه	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد	فراوانی درصد
کتاب‌های درسی (مخزن)	۳۷	۵۱/۴	۲۵	۳۴/۷	۱۰
کتاب‌های مرجع	۱۳	۱۸/۱	۴۴	۶۱/۱	۱۵
منابع پژوهشی	۱۵	۲۰/۸	۲۹	۴۰/۳	۲۳
مواد دیداری - شنیداری	۳	۴/۲	۶	۸/۳	۱۵

پرسش اساسی ۵: وضعیت سازماندهی منابع در کتابخانه‌ها چگونه است؟ توزیع فراوانی شیوه سازماندهی منابع در کتابخانه‌ها حاکی از آن است که ۶۰ کتابخانه (۸۳/۳٪) از شیوه طبقه‌بندی کتابخانه کنگره آمریکا، ۸ کتابخانه (۱۱/۱٪) از روش دهمی دیویی، ۲ کتابخانه (۲/۸٪) از روش طبقه‌بندی کتابخانه ملی پزشکی (NLM) برای سازماندهی منابع موجود خود استفاده می‌کنند. در بررسی‌های انجام شده پیرامون استفاده از فناوری کامپیوتر (اتوماسیون) و یا شیوه‌های دستی (سنتی) در بخش‌های مختلف کتابخانه، بیش از ۷۵٪ کتابخانه‌ها، در بخش‌های فهرست‌نویسی و رده‌بندی، امانت و پذیرش عضو، و اطلاع‌رسانی دارای امکانات کامپیوتری هستند. بیشترین کاربرد کامپیوتر در بخش فهرست‌نویسی و رده‌بندی و کمترین کاربرد آن در بخش نشریات ادواری است. بیش از ۹۷٪ کتابخانه‌ها در آینده نزدیک اداره بخش‌های سنتی را مکانیزه خواهند نمود.

بر اساس یافته‌های پژوهش در ۲۱ کتابخانه (۲۹/۲٪) بازیابی اطلاعات منابع موجود، فقط از طریق کامپیوتر انجام می‌شود. همچنین ۵۰ کتابخانه (۶۹/۴٪) برای بازیابی اطلاعات از هر دو امکان (کامپیوتر - برگه‌دان) استفاده می‌کنند.

همچنین در ۵۹ کتابخانه (۸۱/۹٪) از نرم‌افزار پارس آذرخش، ۶ کتابخانه (۸/۳٪) از نرم‌افزار نوسا و ۴ کتابخانه (۵/۶٪) از نرم‌افزار کاوش استفاده می‌کنند. در بررسی وضعیت کتابخانه‌ها به لحاظ استفاده از کامپیوتر در بازیابی انواع منابع کتابخانه‌ای، یافته‌ها نشان‌دهنده آن است که بازیابی منابع از طریق کامپیوتر به ترتیب شامل کتاب‌ها (۹۸/۶٪)، پایان‌نامه‌ها (۷۳/۶٪) و نشریات ادواری (۲۳/۶٪) می‌باشد. در این میان کمترین رتبه (۴/۲٪) به نوارهای ویدئو و میکروفیلم و میکروفیش اختصاص دارد.

پرسش اساسی ۶: وضعیت تجهیزات و امکانات کامپیوتری و ارتباطی کتابخانه‌ها چگونه است؟ در مجموع کتابخانه‌های مورد بررسی تعداد ۹۰۷ دستگاه کامپیوتر متصل به شبکه (انواع شبکه‌های داخلی و اینترنت)، ۱۸۳ دستگاه کامپیوتر غیر متصل به شبکه (تک کاربر)، ۱۸۰ دستگاه چاپگر، ۴۸ دستگاه کپی، ۴ دستگاه میکروفیش خوان و میکروفیلم‌خوان، ۱۷ دستگاه دورنگار (FAX) و ۴۷ خط تلفن مستقیم وجود دارد. بدین ترتیب در هر کتابخانه دانشگاهی به‌طور متوسط ۱۲ دستگاه کامپیوتر متصل به شبکه و ۳ دستگاه کامپیوتر تک کاربر وجود دارد. ۹۸/۶٪ کتابخانه‌ها کابل کشی شبکه و ۶۹ کتابخانه (۹۵/۸٪) امکان اتصال به شبکه جهانی اینترنت را دارا می‌باشند.

جدول ۴: توزیع فراوانی انواع تجهیزات موجود در کتابخانه‌های مورد بررسی

فراوانی	نوع تجهیزات موجود کتابخانه‌ها
۹۰۷	کامپیوتر متصل به شبکه
۱۸۳	کامپیوتر غیر متصل به شبکه
۱۸۰	چاپگر کامپیوتر
۴۸	دستگاه کپی
۲	میکروفیش خوان
۲	میکروفیلم خوان
۱۷	دورنگار
۴۷	خط تلفن مستقیم

برای بررسی روش‌های مختلف اتصال به شبکه اینترنت و سرعت تبادل اطلاعات در آن، یافته‌ها نشان می‌دهند که ۱۲ کتابخانه با استفاده از روش شماره‌گیری از طریق مودم (Dial Up)؛ ۴۱ کتابخانه از اینترنت پرسرعت (ADSL)؛ ۸ کتابخانه از اینترنت هوشمند (ISDN) و ۳ کتابخانه دیگر از روش اتصال بیسیم (Wire Less) برای اتصال به شبکه جهانی اینترنت استفاده می‌کنند. در این میان ۶۹ کتابخانه (۹۵/۸٪) اعلام نموده‌اند که واحد دانشگاهی متبوعشان دارای وب سایت اختصاصی در شبکه جهانی اینترنت است.

پرسش اساسی ۷: وضعیت موجود کتابخانه‌ها در زمینه همکاری‌های بین کتابخانه‌ای و امکانات مورد نیاز برای ایجاد آن چگونه است؟

بررسی‌ها نشان می‌دهند از مجموع ۷۲ کتابخانه دانشگاهی، ۳۹ کتابخانه (۵۴/۲٪) با سایر کتابخانه‌های موجود در محل جغرافیایی واحد متبوع خود همکاری‌های بین کتابخانه‌ای داشته‌اند. علیرغم عدم وجود سیستم‌های رسمی برای همکاری بین کتابخانه‌ها، بیش از ۵۰٪ کتابخانه‌ها این فرآیند را برای پاسخگویی به نیازهای مراجعان خود و سایر کتابخانه‌ها دنبال می‌کنند. در مجموع از ۷۲ کتابخانه، ۳۶ کتابخانه (۵۰٪) با کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی، ۲۳ کتابخانه (۳۱/۹٪) با کتابخانه‌های دانشگاهی وابسته به دانشگاه‌های دولتی، ۱۸ کتابخانه (۲۵٪) با برخی از کتابخانه‌های تخصصی، ۵ کتابخانه (۶/۹٪) با کتابخانه‌های عمومی، ۴ کتابخانه (۵/۶٪) با انواع کتابخانه‌های آموزشی و ۲ کتابخانه (۲/۸٪) با سایر انواع کتابخانه‌ها همکاری داشته‌اند.

جدول ۵: توزیع فراوانی کتابخانه‌ها برحسب همکاری با سایر انواع کتابخانه‌ها

نام کتابخانه	فراوانی	درصد فراوانی
کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی	۳۶	۵۰
کتابخانه‌های دانشگاه‌های دولتی	۲۳	۳۱/۹
کتابخانه‌های تخصصی	۱۸	۲۵
کتابخانه‌های عمومی	۵	۶/۹
کتابخانه‌های آموزشی	۴	۵/۶
سایر کتابخانه‌ها	۲	۲/۸

برای برقراری ارتباط با سایر کتابخانه‌ها، یافته‌ها نمایانگر آن است که از میان ابزارهای مختلف موجود، پست هوایی توسط هیچ‌یک از کتابخانه‌های مورد بررسی مورد استفاده قرار نمی‌گیرد. ۱۹ کتابخانه (۲۶/۴٪) از پست زمینی، ۲۹ کتابخانه (۴۰/۳٪) از طریق تلفن، یک کتابخانه (۱/۴٪) از پیک به‌عنوان وسیله ارتباطی با سایر کتابخانه‌ها سود می‌جوید. برقراری ارتباط از طریق اینترنت برای تبادل اطلاعات در ۱۶ کتابخانه (۲۲/۲٪) مورد استفاده قرار می‌گیرد. از دورنگار نیز در ۸ کتابخانه (۱۱/۱٪) به‌عنوان ابزار ارتباطی استفاده می‌شود.

در کنار روش‌های مختلف ارتباط میان کتابخانه‌ها، از روش خدمات تحویل مدرک نیز استفاده شده است.

در ارزیابی میزان تمایل کتابخانه‌ها به مشارکت در یک نظام امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه آزاد اسلامی، ۵۷ کتابخانه (۷۹/۲٪) گزینه‌های «بسیار زیاد و زیاد»، ۸ کتابخانه (۱۱/۱٪) گزینه «متوسط»، ۲ کتابخانه (۲/۸٪) گزینه «کم» و ۴ کتابخانه دیگر (۵/۶٪) گزینه «بسیار کم» را انتخاب نموده‌اند.

جدول ۶: توزیع فراوانی کتابخانه‌ها در تمایل به مشارکت در شبکه امانت بین کتابخانه‌ای

میزان تمایل کتابخانه‌ها به مشارکت	فراوانی	درصد فراوانی
بسیار زیاد	۲۴	۳۳/۳
زیاد	۳۳	۴۵/۸
متوسط	۸	۱۱/۱
کم	۲	۲/۸
بسیار کم	۴	۵/۶
جمع کل	۷۲	۱۰۰

در این پژوهش امکان سرمایه‌گذاری از سوی کتابخانه‌ها برای ایجاد یک نظام امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه آزاد اسلامی نیز مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده آن است که ۵۳ کتابخانه (۷۳/۶٪) با انتخاب گزینه «بلی» امکان سرمایه‌گذاری در این نظام را دارا می‌باشند.

در ارزیابی نقطه نظرات مدیران کتابخانه‌ها در زمینه ارائه انواع خدماتی که یک نظام امانت بین کتابخانه‌ای باید شامل گردد، یافته‌ها حاکی از آن است که ۸۹/۱٪ از مدیران کتابخانه‌ها با ارائه خدمات امانت (کتاب‌های موجود در مخزن) از طریق نظام امانت بین کتابخانه‌ای، خدمات امانت نشریات ادواری (۵۲/۸٪)، خدمات تحویل مدرک به شکل کپی (۸۹/۹٪)، خدمات تحویل مدرک از طریق دورنگار (۶۹/۴٪)، خدمات تحویل مدرک از طریق اینترنت (۸۶/۵٪)، خدمات تحویل مدرک با استفاده از تکنولوژی‌های متفاوت با اختصاص بیش از ۷۰٪ آراء مدیران و انتخاب گزینه‌های «کاملاً موافق و موافق» ابراز شده است.

پرسش اساسی ۸: اساسی‌ترین موانع در ایجاد سیستم امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه آزاد اسلامی چیست؟

بررسی دیدگاه‌های مدیران کتابخانه‌ها نشان می‌دهد که در میان عوامل تأثیرگذاری که درباره فقدان آنها نظرسنجی شده است، ۸۵٪ از مدیران نبود دیدگاه مدیریتی، ۹۴/۵٪ فقدان فهرستگان جامع دانشگاه آزاد اسلامی، ۹۵/۸٪ عدم وجود یک شبکه اطلاع‌رسانی جامع، ۸۸/۹٪ احتمال مفقود شدن و آسیب دیدن مواد، ۸۶/۱٪ از مدیران کتابخانه‌ها کمبود بودجه، ۹۰/۳٪ کمبود وسایل و تجهیزات ارتباطی، کامپیوتری و شبکه، ۹۳/۱٪ فقدان قوانین و مقررات، ۹۳/۱٪ فقدان برنامه‌ریزی، ۸۷/۵٪ کمبود نیروهای متخصص و ۶۳/۹٪ عدم همکاری سایر کتابخانه‌ها را به‌عنوان مشکلات و موانع در مسیر ایجاد سیستم امانت بین کتابخانه‌ای انتخاب نموده‌اند.

جدول ۷: توزیع فراوانی نظرات مدیران کتابخانه‌ها در مورد عوامل تأثیرگذار در فقدان سیستم امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه آزاد اسلامی

عوامل تأثیرگذار	کاملاً موافق	کاملاً مخالف	موافق	مخالف	کاملاً مخالف نظری ندارم
نبود دیدگاه مدیریتی	۴۳	۴۱/۷	۴/۲	۲/۸	۱/۴
فقدان فهرستگان جامع دانشگاه آزاد	۸۰/۶	۱۳/۹	-	-	۵/۶
نبود یک شبکه اطلاع‌رسانی جامع	۸۱/۹	۱۳/۹	-	-	-
احتمال مفقود شدن و آسیب دیدن منابع	۳۷/۵	۵۱/۴	۵/۶	۱/۴	-
کمبود بودجه	۵۰	۳۶/۱	۱۱/۱	-	۱/۴
کمبود تجهیزات ارتباطی، کامپیوتری و شبکه	۶۵/۳	۲۵	۵/۶	-	۱/۴
فقدان قوانین و مقررات	۷۷/۸	۱۵/۳	۲/۸	۱/۴	-
فقدان برنامه‌ریزی	۷۵	۱۸/۱	۲/۸	۱/۴	-
کمبود نیروهای متخصص در کتابخانه	۵۹/۷	۲۷/۸	۶/۹	۱/۴	۲/۸
عدم همکاری کتابخانه‌ها با یکدیگر	۳۴/۷	۲۹/۲	۲۹/۲	۱/۴	۱/۴

در بررسی شرایط فعلی امانت بین کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی، ۶۵ نفر از مدیران کتابخانه‌ها (۹۰/۲٪) شرایط موجود را «ضعیف و بسیار ضعیف» ارزیابی نموده‌اند. در بررسی‌های انجام شده در خصوص ضرورت ایجاد نظام امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه آزاد اسلامی، نتایج حاکی از آن است که ۸۱/۹٪ ضرورت ایجاد این نظام را «بسیار زیاد» و «زیاد» ارزیابی نموده‌اند.

جدول ۸: توزیع فراوانی نظرات مدیران کتابخانه‌ها به لحاظ ارزیابی شرایط فعلی همکاری‌های بین کتابخانه‌ای در میان کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی

وضعیت فعلی امانت بین کتابخانه‌ای	فراوانی	درصد فراوانی
بسیار خوب	۰	۰
خوب	۱	۱/۴
متوسط	۶	۸/۳
ضعیف	۳۳	۴۵/۸
بسیار ضعیف	۳۲	۴۴/۴
جمع کل	۷۲	۱۰۰

بحث و نتیجه‌گیری

به‌طور خلاصه، پس از بررسی پرسش‌های اساسی پژوهش، نتایج زیر قابل توجه است: نوع مدارک و رشته تحصیلی مدیران و مقایسه آن با استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی نشان می‌دهد که فقط ۲۶/۴٪ از کتابخانه‌ها دارای مدیران متخصص هستند. فقدان مدیران کارآمد، دارای عواقب سوء بسیاری است که بر تمامی خدمات قابل ارائه و لازم کتابخانه‌های دانشگاهی تأثیر خواهد گذاشت. هدایی (۱۳۷۶) و نولتینگ (۲۰۰۱) نیز در پژوهش‌های خود به فقدان مدیریت متخصص و ضرورت وجود تخصص کتابداری و اطلاع‌رسانی برای مدیران و کارکنان کتابخانه‌ها اشاره نموده‌اند.

به‌طور کلی وضعیت بودجه کتابخانه‌ها برای خرید کتاب، نشریات ادواری، مواد دیداری-شنیداری و سایر منابع به ترتیب خوب، متوسط، ضعیف و بسیار ضعیف است. در زمینه افزایش و تخصیص بودجه مناسب برای کتابخانه‌ها، زندی (۱۳۷۱)، امیرپورسعید (۱۳۷۳)، نشاط (۱۳۷۵) در پژوهش‌هایی که به انجام رسانیده‌اند به نتایج مشابهی با این پژوهش دست یافته‌اند.

از ۶۲۲ نفر شاغل در ۷۲ کتابخانه ۵۸/۹٪ دارای مدارک دانشگاهی در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی (کارشناسی ارشد، کارشناسی و کاردانی) هستند که رقمی استاندارد تلقی می‌شود. در ارتباط با نیروی انسانی شاغل در کتابخانه‌ها، دوستدار (۱۳۵۹)، امیرپورسعید (۱۳۷۳)، نشاط (۱۳۷۵) و هدایی (۱۳۷۶) در پژوهش‌هایی که به انجام رسانیدند به نتایج مشابهی با این پژوهش دست یافتند. تعداد لوازم جانبی کامپیوتر و ابزارهای ارتباطی در کتابخانه‌ها پایین‌تر از استانداردها است. با توجه به وجود وب‌سایت در بیشتر واحدهای دانشگاهی، ایجاد و اختصاص فضاهای مجازی به نام کتابخانه و یا ایجاد «فهرست‌های دسترسی همگانی پیوسته» از جمله راهکارهای روزآمد، سریع و کارآ برای دسترسی به اطلاعات با از میان برداشتن ابعاد زمان و مکان است.

مطابق نتایج کتابخانه‌های مورد بررسی با کتابخانه‌های دانشگاهی دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه‌های دولتی، کتابخانه‌های تخصصی، عمومی، آموزشگاهی و نیز با سایر انواع کتابخانه‌ها مانند ادارات، نهادها و مؤسسات دولتی و خصوصی همکاری‌های پراکنده‌ای داشته‌اند. علیرغم وجود موانع اداری و مشکلات دیگر، تمایل به همکاری میان کتابخانه‌ها دور از ذهن نبوده و این همکاری‌ها به کتابخانه‌های هم‌نام و هم‌جنس محدود نمی‌شود. البته با توجه به آمار، به دلایل متعددی که ناشی از شرایط و ساختار اداری کتابخانه‌های دانشگاهی در دانشگاه آزاد اسلامی است، همکاری‌های رسمی چندان مورد توجه قرار نگرفته است. در همکاری‌های غیررسمی نیز

میزان مشارکت کتابخانه‌های مورد نظر پژوهش زیر ۵۰٪ بوده است، این امر گویای آن است که علیرغم نبود دستورالعمل‌های رسمی برای همکاری بین کتابخانه‌ای، مدیران کتابخانه‌ها به ضرورت اینگونه همکاری‌ها پی برده و آن را به اشکال غیررسمی به اجرا گذاشته‌اند.

ناشناخته بودن مزایا و کاربرد کتابشناسی‌ها و فهرست‌های مشترک در بین مدیران غیرمتخصص کتابخانه‌ها سبب شده تا حدود ۶۰٪ از کتابخانه‌ها فاقد این امکان باشند. تشویق کتابخانه‌ها به استفاده از ابزارهای مدرن در برقراری ارتباطات بین کتابخانه‌ای، تأثیرات به‌سزایی در روند اطلاع‌یابی و دسترسی به اطلاعات خواهد داشت.

به دلیل وجود مشکلات، موانع متعدد و دست و پاگیر مربوط به بوروکراسی و ساختارهای پیچیده اداری، رویه امانت و مدت زمان آن به شکل دوطرفه وجود نداشته است. حسینی (۱۳۵۲) در پژوهشی به بررسی وضعیت امانت بین کتابخانه‌ای در ایران پرداخت، وی دریافت که به دلیل وجود بوروکراسی در کتابخانه‌ها و توجه مدیران به مالکیت منابع در اختیار خود، منابع مورد نیاز سایر کتابخانه‌ها را به امانت نمی‌دهند. وی فقدان همکاری بین کتابخانه‌ها و توجه به مالکیت منابع را به عنوان مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر موضوع امانت بین کتابخانه‌ای در کشور مطرح نموده است.

بیش از ۷۵٪ کتابخانه‌های مورد نظر این پژوهش آماده مشارکت در یک نظام امانت بین کتابخانه‌ای ویژه دانشگاه آزاد اسلامی هستند. هدایی (۱۳۷۶) در پژوهش خود به نتیجه مشابهی با این پژوهش دست یافت. وی در بررسی نقطه نظرات مدیران کتابخانه‌های دانشگاهی دانشگاه آزاد به این نتیجه رسید که مدیران کتابخانه‌ها متمایل به مشارکت در یک طرح همکاری بین ۱۲۳ واحد دانشگاهی وقت هستند. ابراهیم (۱۹۹۳)، مارتین (۱۹۹۷) و هیسکوی (۲۰۰۲) نیز در پژوهش‌های خود به نبود تخصص در مدیران، کمبود نیروی انسانی، عدم اعتماد به چنین طرح‌هایی به عنوان عوامل و موانع موجود در مسیر ایجاد و اجرای چنین نظام‌هایی اشاره نموده‌اند.

مدیران کتابخانه‌ها ارائه خدمات امانت کتاب‌های موجود در مخازن کتابخانه‌ها، تحویل مدرک به شکل کپی و از طریق دورنگار را مثبت ارزیابی کرده‌اند. داورپناه (۱۳۷۲) در پژوهشی با موضوع «استفاده از دورنگار در انتقال مقالات»، مزایای این فناوری ارتباطی را تأیید و بر به کارگیری آن توسط کتابخانه‌ها تأکید داشته است. با توجه به کمبود خطوط تلفن مستقیم و کمبود دستگاه‌های دورنگار در کتابخانه‌های مورد بررسی بایستی برای این منظور برنامه‌ریزی‌های خاص انجام گیرد.

بیش از ۸۵٪ از مدیران کتابخانه‌ها تمایل خود را به استفاده از ارتباطات آنلاین و اینترنتی با انتخاب گزینه‌های «کاملاً موافق و موافق» اعلام داشته‌اند. با توجه به امکانات موجود کتابخانه‌های مورد بررسی در ارتباط با ابزارهای تکنولوژیکی مانند کامپیوتر، کابل کشی شبکه داخلی و امکان اتصال به شبکه جهانی، استفاده از این خدمات علاوه بر سرعت بخشیدن به فرآیند تبادل اطلاعات، باعث کاهش هزینه‌ها و صرفه‌جویی در نیروی انسانی نیز خواهد شد.

در بررسی نظرات مدیران پیرامون عوامل مؤثر در ایجاد نظام جامع امانت بین کتابخانه‌ای، نبود دیدگاه مدیریتی، نبود فهرستگان جامع دانشگاه آزاد اسلامی، فقدان فهرستگان جامع در دانشگاه آزاد اسلامی موانع اصلی در مسیر اجرای نظام امانت بین کتابخانه‌ای تلقی شده است. در پژوهش‌های داخلی که حسینی (۱۳۵۲)، دوستدار (۱۳۵۹)، نشاط (۱۳۷۵) و هدایی (۱۳۷۶) انجام داده‌اند مسأله فهرستگان و میزان اهمیت آن در یک سیستم امانت بین کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار گرفته و آنچه مهم است تأکید همه این پژوهشگران در نتایج پژوهش خود به نقش ویژه فهرستگان در یک سیستم امانت بین کتابخانه‌ای در میان کتابخانه‌های دانشگاهی ایران، علوم پزشکی و دانشگاه آزاد اسلامی است.

در میان پژوهش‌های خارجی ابراهیم (۱۹۹۳) و صدیقی (۱۹۹۵) در پژوهش‌های خود به نتایجی مشابه با این تحقیق دست یافتند.

همچنین عواملی مانند فقدان شبکه اطلاع‌رسانی؛ احتمال مفقود شدن و آسیب منابع؛ کمبود منابع کتابخانه‌ای؛ کمبود بودجه؛ کمبود تجهیزات ارتباطی، کامپیوتری و شبکه‌ای؛ فقدان قوانین و مقررات، فقدان برنامه‌ریزی؛ کمبود نیروی متخصص از دیگر عواملی هستند که بر ایجاد نظام جامع امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه آزاد اسلامی تأثیر گذاشته‌اند. در این رابطه حسینی (۱۳۵۲)، دوستدار (۱۳۵۹)، زندی (۱۳۷۱)، داورپناه (۱۳۷۲)، امیرپورسعید (۱۳۷۳)، نشاط (۱۳۷۵)، هدایی (۱۳۷۶) و نظری (۱۳۸۰)، پناهی (۱۳۸۳) و امین پور (۱۳۸۴) در پژوهش‌های انجام شده خود به این عوامل اشاره داشته‌اند.

نتایج پژوهش در باب ارزیابی شرایط فعلی کتابخانه‌ها در موضوع همکاری بین کتابخانه‌ای حاکی از آن است که ۹۰٪ از کتابخانه‌ها شرایط فعلی را «ضعیف و بسیار ضعیف» توصیف کرده‌اند و بایستی با استفاده از ابزارهای مدیریتی، تخصیص بودجه مناسب، به کارگیری نیروی انسانی متخصص و غیره، این شرایط را بهبود بخشید.

ضرورت ایجاد یک سیستم امانت بین کتابخانه‌ای از دیدگاه مدیران کتابخانه‌ها «بسیار زیاد و زیاد» (۸۲٪) ارزیابی شده است. با عنایت به نتایجی که تاکنون در این پژوهش به دست آمده مانند نیازهای جامعه استفاده کننده، کمبود منابع، کمبود بودجه، کمبود نیروی انسانی متخصص و نیز کمبود تجهیزات و ابزارهای تکنولوژیکی، ارتباطی و غیره، بایستی هر چه سریعتر زمینه‌های ایجاد یک سیستم امانت بین کتابخانه‌ای را فراهم نمود. در این ارتباط می‌توان استفاده از طرح‌های موجود امانت بین کتابخانه‌ای در سایر کشورها به‌ویژه در کشورهای توسعه یافته و همچنین استفاده از تحلیل سیستمی یک نظام جامع امانت بین کتابخانه‌ای مبتنی بر شرایط و ویژگی‌های دانشگاه آزاد اسلامی را پیشنهاد کرد تا بتوان مشکلات و موانع موجود در مسیر خدمت‌رسانی و رفع نیازهای جامعه استفاده کننده از کتابخانه‌های دانشگاهی در دانشگاه آزاد اسلامی را حل کرد.

منابع فارسی

- امیرپورسعید، ن.** (۱۳۷۳). طرح ایجاد شبکه همکاری بین کتابخانه‌ای دانشگاه‌های باهنر و علوم پزشکی کرمان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تهران، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی.
- امین‌پور، ف.** (۱۳۸۴). امانت بین کتابخانه‌ای در دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور: چالش‌ها و عوامل مؤثر. فصلنامه کتاب، دوره شانزدهم، ۶۱ (بهار): ۳۵-۴۴.
- پناهی، س.** (۱۳۸۳). ارزیابی طرح غدیر از دیدگاه کاربران. فصلنامه علوم و فناوری اطلاعات، دوره ۲۱.
- تعاونی، ش.** (۱۳۸۰). استانداردهای کتابخانه‌های دانشگاهی ایران. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- حسینی، ح.** (۱۳۵۲). امانت بین کتابخانه‌ها در ایران. پایان‌نامه فوق لیسانس کتابداری، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تهران.
- حیدری، غ.** (۱۳۸۳). بررسی وضعیت خدمات تحویل مدرک و امانت بین کتابخانه‌ای در ایران. علوم اطلاع‌رسانی، دوره ۲۰، شماره ۱ و ۲: ۱۳-۲۷.
- دانشگاه آزاد اسلامی، سازمان مرکزی** (۱۳۸۴). جهت‌گیری‌های اساسی، اهداف و سیاست‌های دانشگاه آزاد اسلامی در برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، معاونت پژوهشی.

- داورپناه، م. ر. (۱۳۷۲).** زمینه‌یابی ایجاد شبکه انتقال متن مقالات در سیستم امانت کتابخانه‌های مرکزی و مراکز اسناد دانشگاه‌های کشور با استفاده از فاکس. پایان‌نامه فوق لیسانس کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- دوستدار، ی. (۱۳۵۹).** پیشنهاد طرح همکاری و شبکه‌سازی بین کتابخانه‌های دانشگاهی ایران. پایان‌نامه دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه کیس وسترن ریزرو، اهلیو، آمریکا.
- زندى، ه. (۱۳۷۱).** بررسی نظرات مسئولین کتابخانه‌ها درباره تعاون و اشتراک منابع بین کتابخانه‌های علوم پزشکی کشور. پایان‌نامه فوق لیسانس کتابداری، دانشکده مدیریت اطلاع‌رسانی دانشگاه علوم پزشکی ایران.
- نشاط، ن. (۱۳۷۹).** نظام‌های همکاری بین کتابخانه‌ای. تهران: سمت.
- نشاط، ن. (۱۳۷۵).** بررسی وضعیت همکاری میان کتابخانه‌های دانشگاهی و تخصصی در ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال.
- هدایی، م. (۱۳۷۶).** طرح سازمان متمرکز تأمین مواد و خدمات کتابخانه‌های دانشگاه آزاد اسلامی (پیشنهاد تأسیس معاونت امور کتابخانه‌ها). پایان‌نامه دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات (تهران)

منابع انگلیسی

- Adeogun, M. O. [et. al.]. (2007).** Managing resource sharing in selected Seventh-day Adventist tertiary institutions in sub-Saharan Africa: Problems and prospects. University of South Africa. Retrieved from <http://www.proquest.umi.com>.
- American Library Association. (1967).** Interlibrary Cooperation. Chicago: ALA.
- Guerrero, EM. (1995).** Interlibrary Loan in Latin America: Policies and Practices. Inter lending & Document Supply, vol. 23, No. 3: 13-17.
- Hiscoe, M. (2004).** RSLP project: consortia borrowing schemes 2000-2001. Research Support Libraries Program (RSLP). Retrieved from <http://www.m25lib.ac.uk/>.
- Ibrahim, B. (1993).** Interlibrary Loan in Arabian Gulf: Issues and Requisites. Inter lending & Document Supply, vol. 21, No.4: 99-100.

- Martin, J. C. (1997).** Librarian trends and cooperation programs. *Library Journal*, 102 (17).
- Nolting, F. (2001).** Obstacles of interlibrary. Cooperation in U.S.A. *Library trends*, 26: 219-240.
- Prowse, W. S. (2000).** Current trends in inter lending and document delivery in the UK. *Interlending & Document Supply*. Volume 28, No. 4: 184-191.
- Siddiqui, M. A. (1992).** Interlibrary Loan Policy and Procedures of the King Fahad University of Petroleum and Minerals Library. *Inter lending & Document Supply*, 19(1): 11-14.
- Siddiqui, M. A. (1995).** A Comparative Study of Interlibrary Loan Functions & the Development of a Model Interlibrary Loan Network Among Academic Libraries in Saudi Arabia. Ph.D. Dissertation, Case Western Reserves University, U.S.A.

